

†S. GERTRUDS KAPEL

Et kapel uden for byen, viet til S. Gertrud, *værnehelgeninden* for vejfarende og pilgrimme samt for fattige og nødlidende, er så vidt vides kun nævnt en enkelt gang i kilderne til Odense bys historie. Således lod dronning Christine søndag 30. marts 1505 ofre »di sancte Gertrudis capelle vden fore Othen(se)«. Ofringen til kapellet, hvis placering i en tilføjelse til regnskaberne var »extra muros« (uden for (byens) mure), skete i forbindelse med fejringen af stedets (alterets) indvielse (»dedicacio«), dvs. vel som en forsinket markering af helgenindens festdag 17. marts, der også kan have været kapellets indvielsesdag.¹

Tidspunktet for kapellets etablering er ukendt. Den præcise lokalisering af bygningen, der bemærkelsesværdigt nok ikke er angivet på Brauns og Hogenbergs Odenseprospekt fra 1593 eller omtalt i den tilhørende beskrivelse, forbliver ligeledes uvis.² Hvis den ovennævnte notits står til troende,³ må det formodes, at kapellet har været placeret uden for byens mure og grave nær en af de store udfaldsveje. Det har næppe ligget ved den østgående vej mod Nyborg og Kerteminde i betragtning af S.Jørgensgårdens lokalisering her (s. 1878).⁴ En placering ved de syd- eller sydvestgående veje mod Svendborg, Assens, Fåborg og Dalum kunne antages, dersom kapellet sættes i relation til lokaliteten Gertrudsholm (S. Gertrudsholm), en lille holm i Odense Å, sydvest for byen.⁵ Dette sted kan også have været navngivet ud fra en tilknytning til byens S. Gertrudsgilde (tidligst omtalt 1343), der vides at have haft ejendomme både i og uden for byen,⁶ til et af de lokale S. Gertrudsaltre (Vor Frue kirke (s. 1015f.); †S. Albani kirke (s. 1729)) eller til Helligåndshusets kapel eller kirke, som antagelig var viet til S. Gertrud (jfr. s. 1886).⁷ Der kan endvidere have været en direkte - nu ikke længere åbenbar — forbindelse mellem S. Gertrudskapellet på den ene side og gildet eller en af de omtalte helligdomme på den anden. En lokalisering ved byens sydvestlige udkant er foreslået i relation til ud-

gravningen af en tomt ved Søndergade nr. 5 (matr. 771), hvor syv halshuggede individer blev fremdraget dels under, dels uden for fundamentsgrøften til (sydenden af) en nord-syd orienteret bygning, vurderet som sen- eller eftermiddelalderlig.⁸ Hypotesen om begravelsernes tilknytning til en kirkegård ved kapellet bygger på en - spinkelt dokumenteret - formodning om anvendelsen af kirkegårde til forbrydere ved den type helligdomme.⁹ Et skafot eller en galge er hverken arkæologisk eller arkivalisk påvist knyttet til området.¹⁰ Derfor må det også forblive en ubekræftet hypotese, hvorvidt nedbrydningsmaterialet i den fremdragne fundamentsgrøft i givet fald kunne hidrøre fra det nedrevne kapel.¹¹

Om kapellets udseende vides intet.

KILDER OG HENVISNINGER

Møntergården, Odense. *Rapport om udgravning Søndergade 5, Odense, matr. 111*, ved Jørgen Nielsen, januar 1983.

Redaktion ved Birgitte Bøggild Johannsen, afsluttet maj 2000.

NOTER

¹ *Dronning Christine* 127.

² Jfr. *Otonium*. Dog er angivet et S. Gertrudskapel på Fisketorvet, sandsynligvis identisk med Helligåndshusets kapel (jfr. s. 1886). På Odenseprospektet fra 1593 ses uden for Vesterport en unavngiven bygning i to fag, en højere mod øst og en lavere del mod vest. Hvorvidt dette blot er en signatur for bebyggelse eller hentyder til en konkret bygning, er uvist.

³ Jfr. dog placeringen af S. Gertrudskapper indeni bymuren i forbindelse med kapellerne i København (*DK KbHBy* 6, 29; Stege (*DK Præstø* 228) og - vistnok - Køge (*DK KbHAmt* 274).

⁴ Lars Bisgaard, Odense Universitet, takkes for denne betragtning.

⁵ Lokaliteten er nævnt to gange 1584 i Oluf Bagers låsebrev over sine ejendomme, til dels nærmere præ-

ciseret i forbindelse med en eng 'langs mellem åen og landevejen', jfr. G. L. Wad, »Til OlufBagers og hans slægts Historie«, *FyFort* IV, 29. Stedet er angivet på den omtegnede version af J. Themsens kort 1717 af Odense by med omliggende jorder, jfr. Engelstoft, *Byhistorie* pi. III.

⁶ 1343 solgte præsten i Fangel sin gård i Kallerup syd for Odense til forstanderen for S. Gertruds gilde, jfr. *DiplDan* III,1, nr. 413, med henvisning til *Vedel Simonsen* (I,2, 36f.). Sidstnævnte henfører Gertrudsholm til gildet, jfr. smst. 37. Derimod er det urigtigt, som anført af samme, at identificere den 1593 (dvs. 1597, i Brauns og Hogenbergs Odensebeskrivelse, jfr. s. 1886) omtalte Gertruds kirke med gildeshuset (for S. Gertruds gilde). Christensen, *Middelalderbyen* 127, 148, 163, 168.

⁷ Om S. Gertrudsgildets særlige tilknytning til det sidstnævnte alter og til Helliggejsthusets kirke vides intet nærmere.

⁸ I muldlaget, der dækkede et fremdraget gulv inden for fundamentet, fandtes genstande, dateret til tiden efter 1600. En nærmere analyse af det fremdragne materiale, navnlig af formsten af tegl, kunne muligvis medvirke til at lokalisere dette, der måske hidrørte fra en ombygning af S. Knuds kirke.

⁹ Christensen, *Middelalderbyen* 113 med henvisning til Oloph Odenius i *KultHistLeks* V, 277. Ellen Jørgensen, *Helgendyrkelse i Danmark*, Kbh. 1909, 128, nævner kun et enkelt dansk eksempel: Torben Oxes hennrettelse og jordfæstelse på S. Gertruds kirkegård i København (jfr. *DK Kbh By* 6, 29). I Jørgen Nielsen, *Rapport om udgravning Søndergade 5, Odense, matr. 771* 22 (i Møntergården) tages dog forbehold for ovennævnte antagelse, der forudsætter, at stedet efter reformationen blev udvidet med det omtalte anlæg.

¹⁰ En galge er angivet på Brauns og Hogenbergs Odenseprospekt 1593 mellem vejene til hhv. Rugård og Middelfart, hvilket harmonerer med en senere angivelse (o. 1800) af lokaliteten »Galgeheden«, jfr. Ove Jørgensen, »Hvor lå Odense galge?«, *FyMi* 1977, 57-66. En stejle (et hjul på en stang) ses derimod på samme prospekt sydvest for byen ved vejen mod Fåborg og Assens. Placeringen af denne kan knyttes sammen med lokaliteterne »Stejlehøj« eller »Stejlehus« ved Dyrup, dvs. i væsentlig afstand fra Søndergade og den gamle bykerne, jfr. *Odense amts bebyggelsesnavne*, udg. John Kousgård Sørensen, Kbh. 1969, 60 og Jørgensen (note 10) 58. Selve byens skafot var 1593 angivet på Albani Torv, jfr. smst.

¹¹ Christensen, *Middelalderbyen* 113.

†ST. GERTRUDE'S CHAPEL

ENGLISH SUMMARY

A chapel beyond the city limits consecrated to St. Gertrude, patron saint of travellers, pilgrims, the poor and needy, is solely mentioned in 1505 in connection with a votive offering. The position of the chapel is expressly recorded as being outside Odense. It can be assumed that the chapel was situated close to one of the main thoroughfares out of the town, although not possible to identify. In theory, then, a locality in relation to Gertrudsholm, an islet in the river

Odense Å, south-west of the centre of town, or an excavated site (Søndergade 5) where remains of a number of executed persons came to light. However it is uncertain whether these have some link with a cemetery by the chapel, i.e. based on the sketchily documented practice that bodies were interred after execution beside chapels of St. Gertrude. Neither the date the chapel was founded nor the appearance of the building is known.